

ВИДАННЯ ПРО ФОНДОВУ ЗБІРКУ ІКОН УЖГОРОДСЬКОГО СКАНСЕНУ

PUBLICATION ON THE STOCK COLLECTION OF ICONS UZHGOROD SKANSEN

Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту [Образотворчий матеріал]: альбом. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 124 с.: іл. Текст укр. та англ.

Василь Коцан

доктор історичних наук, директор Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» Закарпатської обласної ради, доцент кафедри археології, етнології та культурології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: vasilkotsan@ukr.net

Vasil Kotsan

Doctor of Historical Sciences, Director of the Municipal Institution «Transcarpathian museum of folk architecture and life» of the Transcarpathian Regional Administration, Docent of the Department Archeology, Ethnology and Cultural Studies, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod.



Наукова робота сучасних музеїв є важливою умовою їх функціонування. Вона визначає рівень експозиційної, науково-фондової, культурно-освітньої діяльності закладу. Важливим етапом науково-дослідної роботи є вивчення пам'яток, які зберігаються у фондах, їх атрибуція, класифікація, систематизація, що дає можливість створювати каталоги, альбоми, бібліографічні довідники.

У цьому плані останніми роками активізував свою роботу Закарпатський музей народної архітектури та побуту. У 2014 р. музеєм було започатковано видання серії публікацій, що спрямовані на вивчення та популяризацію фондів збірок. У рамках реалізації міжнародного грантового проекту «Проривна культура – європейські цінності та спільне майбутнє» авторським колективом наукових співробітників ужгородського скансену було підготовлено каталог про традиційні бондарні вироби на Закарпатті [Традиційні деревообробні..., 108 с.]. У виданні описані вироби, виконані методом видовбування (діжки («кадуби»), корита, мірки, ложки), такі різновиди бондарного посуду, як діжки, бочки, мірки, дійниці,

гелетки, бербениці, коновки, маслобійки, барилки, пасківники. Каталог багато ілюстрований, містить двомовну вступну статтю.

У 2018 році музей реалізував грантовий проект «Стежками традицій закарпатської кераміки» від Українського культурного фонду, який мав й наукову складову. Заступник директора по науково-освітній роботі Мар'яна Мегела підготувала до друку альбом-каталог «Вільхівські гончарі». Він містить понад 150 фотоілюстрацій керамічних виробів з фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Тут представлений авторський посуд (гличики, горщики, пивники, корчаги, тарілки, миски) народних майстрів гончарного осередку з с. Вільхівка Іршавського району: Михайла та Івана Галасів, Василя Газдика, Ганни Кушніренко [Вільхівські гончарі..., 124 с.].

Серію видань, що знайомлять поціновувачів народного мистецтва з окремими збірками ужгородського

скансену, було продовжено у 2020 році публікацією нами альбому «Монистята на білиньку шию...». Він містить кольорові фотоілюстрації традиційних народних, а також авторських жіночих прикрас з бісеру. Текстову та альбомну частини супроводжують чорно-білі світлин кінця ХІХ – середини ХХ ст., що демонструють жінок в традиційному народному вбранні, до комплекту якого входять прикраси з бісеру. Тут представлено традиційні взірці виробів з бісеру долинян, гуцулів, бойків і лемків Закарпаття. Окрема увага акцентується на авторських виробках – силянках і намисті Ірини Куцик, Меланії Балаж, Марії Купарь, Ольги Ловги та Вікторії Симкович [Коцан, 2020, 116 с.].

Пропонований до огляду альбом «Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту» став четвертим виданням вже згаданої музейної серії публікацій [Колекція ікон..., 124 с.]. Альбом видано в рамках реалізації музеєм міжнародного грантового проекту «Культурні зв'язки – культурна мобільність в прикордонному регіоні». Партнерами ужгородського скансену по проекту є Повітовий музей Сату Маре (Румунія) та Музей української культури у Свиднику (Словаччина).

Ідея підготовки та систематизації матеріалів про іконописне мистецтво краю з фондової збірки музею виношувалась науковими співробітниками вже давно. Були різні варіанти. Один з них – окреме видання, присвячене Шелестівській церкві Святого Архангела Михаїла, що є окрасою постійно діючої експозиції музею під відкритим небом. Реалізуючи грантовий проект, було вирішено акцентувати увагу на всю колекцію ікон музею, що знайомить з кращими зразками сакрального малярства краю та репрезентує сьогоднішньому поколінню різноманітність його технік. За втілення в життя даного задуму взялися заступник директора по науково-освітній роботі Мар'яна Мегела та кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу фондів Василь Король.

Колекція ікон ужгородського скансену нараховує понад 250 пам'яток, які датуються другою половиною ХVІІ – першою половиною ХХ ст. Основна частина колекції була сформована в 70–80-х рр. ХХ ст. шляхом закупівлі ікон під час експедицій, дарувань або в процесі їх передачі музею. За місцем призначення збірку умовно можна поділити на церковні (іконостасні) та домашні (хатні) ікони, а за технікою виконання – написані на дереві, металі, склі, полотні, папері, літографії. Саме за цими класифікаційними ознаками й структуровано книгу.

Обширна, двомовна (українсько-англійська) вступна стаття, об'ємний ілюстративний блок та каталогова частина з датуванням, позначенням розмірів, населених пунктів, з яких походять ікони, є важливим орієнтиром для читачів. Варто відмітити високу культуру дизайнерського вирішення та поліграфічного виконання книги, художньо-естетичне інтерпретування обкладинки та макету.

Левову частку музейної колекції ікон, а відтак й частину видання складають дерев'яні ікони, більшість з яких експонуються в інтер'єрі Шелестівської церкви. Церква та її внутрішнє начиння, зокрема дерев'яні ікони вже були предметом наукових розвідок співробітників музею [Коцан, 2022, с. 260–287; Мегела, 2020, с. 305–319; Найпавер, 2015, с. 107–130]. У рецензованому альбомі автори коротко подають стилістичний аналіз ікон, наголошуючи на основних художньо-образних особливостях, фахово підійшли до окреслення найхарактерніших пам'яток, зокрема найбільш ранніх за часом виконання (ікони : «Деїсус» (ХVІІ ст.), «Страшний суд» (ХVІІІ ст.)). В ілюстративному додатку окремі ікони подані на кількох розворотах, що дає можливість детальніше зануритись в сюжет. Так, на іконі «Тайна вечеря» поряд з чудовим різьбленням на рамі, маємо можливість спостерігати за поведінкою та жестикуляцією учасників «тайної вечері». Як для мистецтвознавців, так і для етнографів цікавим аспектом вивчення можуть бути зачіски, вбрання апостолів. Деталізована ілюстративна подача сюжету ікон «Розп'яття Ісуса Христа» (з циклу «Страсті Христові») та «Страшний суд» дозволять перенестись в ту епоху, побачити те, що не побачиш при візуальному огляді повного «образу», а також чітко визначити технологію виконання та колористику ікон.

Частину колекції становлять ікони, виконані на металі. Вони представлені й в альбомі. Опис та ілюстративний ряд з усіма вихідними даними дають уявлення про час створення та характерні особливості даного виду сакрального мистецтва. Поряд із іконами на дереві, ікони на металі здавна були важливою частиною релігійного іконопису. Попит на них мав на меті заповнення дефіциту затребуваних і не дорогих релігійних сюжетів. Вони охоче розпродувались прихожанам храмів та паломникам [Мегела, 2019, с. 111].

Більшу частину даної групи становлять ікони з селища Королево Виноградівського району. Це 28 ікон, написаних на металі олійними фарбами. Вони входили до празникового («Тайна вечеря», «Вознесіння», «Хрещення», «Різдво Богородиці» та ін.), апостольського («Апостол Матвій», «Апостол Симон», «Апостол Павел», «Апостол Андрій» та ін.), а також пророчого («Пророк Соломон», «Пророк Єзекіїль», «Цар Давид», «Пророк Іоанн» та ін.) рядів іконостасу. Всі вони мають своє художньо-естетичне значення. Так, ікона «Тайна вечеря» в композиційному відношенні багатопігурна. За довгим, вкритим сірою тканиною, столом сидить Ісус Христос з дванадцятьма учнями-апостолами. Вони зображені в різних ракурсах, що свідчить про жваву бесіду. На другому плані – стіни будівлі з великими вікнами, на третьому – вдалині за вікном видніється одинока пальма. Всі ікони писані невідомим майстром, без дотримання конкретного стилю, датуються 40-ми рр. ХХ ст.

У даному виданні вперше до наукового обігу вводяться дві ікони з музейної збірки, виконані на металі, що датуються 1886 роком. Це ікони з с. Ялове Воловецького району – «Ісус Христос» та «Божа Матір». Вони робились під намісний (нижній) ряд іконостасу.

Близько половини іконописної колекції ужгородського скансену складають домашні (хатні) ікони, які були невід'ємною частиною інтер'єру кожної сільської хати. Поряд з естетичною функцією вони свідчили про вагому релігійну складову в житті місцевого населення. Це в основному були друковані літографії або ікони-фотографії, по суті репліки класичних хатніх ікон, які виконували майстри-іконописці на дерев'яній основі. Чимало таких

ікон було закуплено Закарпатським музеєм народної архітектури та побуту впродовж останніх п'яти-семи років. 11 ікон включені музейниками й до рецензованого альбому – «Покрова Пресвятої Богородиці», «Святе сімейство», «Розп'яття», «Зняття з хреста», «Моління про чашу», «Святий Іоанн Хреститель», «Чудотворний образ Марії Повчанської», «Коронування Діви Марії», «Апостоли Петро та Павло», «Всевидяче око», «Благовіщення Пресвятої Богородиці».

Всі ці пам'ятки виготовлені в першій половині минулого століття. На частині з них присутні написи латиною, що свідчить про їх використання в християн західного обряду. Досить оригінальними є їх сюжети. Композиційно ікони складаються з однієї чи двох частин, що дає змогу простежити традиції створення церковних предметів. Однією з найбільш насичених в плані сюжету є ікона «Покрова Пресвятої Богородиці». По центру літографії зображено усміхнену короновану Пресвяту Богородицю з простягнутими догори руками, котра одягнена в червоний одяг та накидку синього кольору з рожевими трояндами, що прикриває голову. На голові корона, над нею усіяний зірками німб. З двох протилежних країв образ Богородиці оточують шість прямокутних медальйонів, на коричневому фоні яких, зображено образи Ісуса Христа, Богородиці, Богоматері з немовлям та немовляти з ягнятком і кулею, увінчаної хрестом, що символізує Царство Небесне. Під Покровом зображено святих і молящих, а саме: Микола Чудотворця, Апостола Петра та Святого Антонія. Над центральним образом Богородиці зображено двох ангелів, над якими видніються куполи з хрестами і врата храму.

Не були предметом наукових видань й дві ікони, писані на полотні, що зберігаються у фондовій збірці ужгородського скансену – «Святий Преподобний Мойсей Угрин» та «Богоматір з дитиною». Вони датуються XIX ст.

Яскравою сторінкою сакрального мистецтва західної України, в тому числі й Закарпаття, є живопис на склі. У малюванні на склі відбилися естетичні смаки народу, реалії побуту, соціальні мотиви, розуміння явищ навколишнього світу. Тут органічно поєдналися казка і правда, фантазія і реальність. Техніка малярства на склі полягала в тому, що фарбований шар зображення наносили зі звороту скляного листа, і в результаті завдяки його прозорості малюнок містився під склом і був захищений від зовнішніх впливів. До альбому ввійшло сім ікон, мальованих на склі – «Вознесіння», «Розп'яття Ісуса Христа», «Дів Марія», «Розп'яття з пристоячими» (2 од.), «Діва Марія з немовлям» та «Богоматір». Більшість з них експонуються в інтер'єрах музейних хат й вдало гармоніюють з художніми тканинами, фаянсовими тарілками та іншими елементами декору оселі.

Завдяки даному виданню широке коло поціновувачів сакрального мистецтва матимуть змогу не просто з ним ознайомитись, а й прослідкувати його розвиток, зміни, тенденції характерні для того чи іншого періоду. Альбом має бути корисним мистецтвознавцям, дослідникам народного мистецтва, історикам, краєзнавцям. Сподіваємось, що музей й надалі матиме змогу публікувати подібні праці, й тим самим знайомити всіх бажаючих з власною фондовою збіркою. Принаймні добрий почин у цьому напрямку вже зроблено, є й певні напрацювання на найближчу перспективу.

Список використаних джерел

Вільхівські гончарі [Образотворчий матеріал]: альбом-каталог / упоряд.: М. І. Мегела, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018, 124 с. : іл. Текст укр. та англ.

Коллекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту [Образотворчий матеріал]: альбом / упоряд.: М. І. Мегела, В. В. Король, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021, 124 с. : іл. Текст укр. та англ.

Коцан, В., 2020. «Монистята на білиньку шию...». Жіночі прикраси з бісеру на Закарпатті [Образотворчий матеріал]: альбом, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 116 с., іл. Текст укр. та англ.

Коцан, В., 2021. Пам'ятки сакрального будівництва в експозиції ужгородського скансену, *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василія (Проніна)*, № 8, с. 260–287.

Мегела, М. І., 2019. Ікони на метали з Виноградівщини у фондовій збірці Закарпатського музею народної архітектури та побуту, *Етніка Карпат : науковий щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леню, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші*, Вип. 4, с. 422–426.

Мегела, М. І., 2020. Церква Святого Архангела Михаїла – дерев'яна пам'ятка XVIII ст.: історія перевезення, способи збереження, побудова експозиції, *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 7 : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Музей як науковий, культурно-освітній та комунікативний простір», присвяченої 50-річчю Закарпатського музею народної архітектури та побуту (Ужгород, 26-27 червня 2020 р.) [Текст] / упоряд.: В. В. Коцан, М. І. Мегела, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші*, с. 305–319.

Найпавер, М. І., 2015. Дерев'яні ікони – один із найпоширеніших видів сакрального мистецтва Закарпаття (на прикладі збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту), *Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини. [Текст]: збірн. наук.ст. / Упоряд. Г. В. Андял, В. В. Коцан, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші*, с. 107–130.

Традиційні деревообробні промисли на Закарпатті у XIX – першій половині XX ст. [Образотворчий матеріал]: каталог / упоряд.: Габрієла Андял, Василь Коцан, Сільвія Полак, Оксана Зейкан, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2014. 108 с.: іл. Текст укр. та англ.

References

Vilkhivski honchary [Obrazotvorchyi material] : albom-kataloh [Vilkhiv potters [Illustrative material]: album-catalog] / uporiad.: M. I. Mehela, Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2018, 124 s. : il. Tekst ukr. ta anhl. (in Ukrainian).

Kolektsiia ikon Zakarpatskoho muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu [Obrazotvorchyi material] [[Collection of icons of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life [Illustrative material]: albom / uporiad. : M. I. Mehela, V. V. Korol, Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2021, 124 s. : il. Tekst ukr. ta anhl. (in Ukrainian).

Kotsan, V., 2020. «*Monystiata na bilyнку shyiu...*». *Zhinochi prykrasy z biseru na Zakarpatti [Obrazotvorchyi material]: albom ["Beads on a white neck...". Women's beaded jewelry in Transcarpathia [Illustrative material]: album], Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 116 s., il. Tekst ukr. ta anhl. (in Ukrainian).*

Kotsan, V., 2021. Pam'iatky sakralnoho budivnytstva v ekspozytsii uzhhorodskoho skansenu [Monuments of sacred construction in the exposition of Uzhhorod open-air museum, *Naukovi zapysky Bohoslovsko-istorychnoho naukovo-doslidnoho tsentru imeni arkhimandryta Vasiliia (Pronina), № 8, s. 260–287. (in Ukrainian).*

Mehela, M. I., 2019. Ikony na metali z Vynohradivshchyny u fondovii zbirtsi Zakarpatskoho muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu [Icons on metal from Vynohradiv region in the stock collection of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life], *Etnika Karpat: naukovi shchorichnyk: st. ta materialy etnografichnykh ekspedytzii / uporiad.: V. V. Kotsan, P. Yu. Leno, Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, Vyp. 4, s. 422–426. (in Ukrainian).*

Mehela, M. I., 2020. Tserkva Sviatoho Arkhanhela Mykhaila – derev'iana pam'iatka XVIII st.: istoriia perevezennia, sposoby zberezhenia, pobudova ekspozytsii [Church of the Holy Archangel Michael – a wooden monument of the eighteenth century: the history of transportation, methods of preservation, construction of the exhibition], *Naukovi zbirnyk Zakarpatskoho muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu. Vyp. 7: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Muzei yak naukovi, kulturno-osvitnii ta komunikatyvnyi prostir», prysviachenoj 50-richchuu Zakarpatskoho muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu (Uzhhorod, 26–27 chervnia 2020 r.) [Tekst] / uporiad.: V. V. Kotsan, M. I. Mehela, Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, s. 305–319. (in Ukrainian).*

Naipaver, M.I., 2015. Derev'iani ikony – odyń iz naiposhyrenishykh vydiv sakralnoho mystetstva Zakarpattia (na prykladi zbirkyy Zakarpatskoho muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu) [Wooden icons are one of the most common types of sacred art in Transcarpathia (on the example of the collection of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life)], *Doslidzhennia, zberezhenia, vidtvorennia ta populiaryzatsiia kulturnoi spadshchyny. [Tekst]: zbirn. nauk.st. / Uporiad. H.V. Andial, V. V. Kotsan, Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, s. 107–130. (in Ukrainian).*

Tradytsiini derevoobrobni promysly na Zakarpatti u XIX – pershii polovyni XX st. [Obrazotvorchyi material]: kataloh [Traditional woodworking industries in Transcarpathia in the XIX – first half of the XX century. [Illustrative material] / uporiad.: Habriela Andial, Vasyl Kotsan, Silviia Polak, Oksana Zeikan, Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2014. 108 s. : il. Tekst ukr. ta anhl. (in Ukrainian).